

KURŞUNLU HAN-KUŞADASI KERVANSARAYI

Adı : Kervansaray
Tescil tarihi: 03.07.1987
Sayı : 3495
Pafta No : 20L-1VA, 34 Ada, 1 Parsel
Tescil eden kurum: Türkiye Kültür ve Tabiat Varlıkları Yüksek Kurulu ¹

Kervanların güvenliği ve konaklaması için anayol kenarında tesis edilen vakıf yapılarıdır. Kervansaraylar kitabelerinde ve kaynaklarda han, ribât olarak da anılmaktadır. Günümüzde han, şehir içinde konaklama ve ticaret amacıyla inşa edilen yapılar için kullanılan bir kelime olmuştur. Hanlar mal yapımı ve ticaret işlerinin birlikte görüldüğü yerlerdi ve isimlerini de burada üretilen mallardan alıyorlardı. Şehirler arasındaki yollar üzerinde yaptırılan ve kuruluşları bakımından çeşitli ihtiyaçları karşılayacak şekilde olanlara ise kervansaray denilmektedir. Kervanlar burada geçici olarak konaklar, beraberlerinde getirdikleri malları pazarlar ve para işlemlerini yaparlardı. Ribât olarak da anılmaları kervansarayların kaynağını işaret etmektedir. Kervansaray geleneğinin gelişmesi Doğu ile Batı arasındaki ticaret yolunun gelişmesinin getirdiği ihtiyaçtan doğmuştur. Çin'den başlayıp, Akdeniz limanlarında sona eren İpek Yolu yüzyıllar boyunca önemli bir ticaret güzergahı olmuştur. Bu yol yalnızca ticaret yolu değil aynı zamanda çeşitli kültürlerin ve dinlerin de yayılma yolu olmuştur. Tabiatıyla bu yollar yüzyıllar içinde çeşitli savaflara şahitlik etmiştir. İpek yolu üzerinde mal taşıyan kervansaraylar, dinlerini yaymak için dolaşan misyonerler, mesleğini başka yerlerde icra etmek isteyen zanaatkarlar, vb. gündüz yaptıkları yolculuklardan sonra gece konaklama ihtiyacında idiler. Bu ihtiyaçları önceleri basit hanlar karşılarken, kervanların yüklerinin öneminden dolayı haydutların baskınlarından korunmak için hanlar yetersiz kalmış ve bugün kervansaray adını verdiğimiz korunmalı ve büyük yapılara ihtiyaç duyulmuştur. Kervansarayların en eski örneği 1019-1020 yıllarına ait Gazneli Sultan Mahmut tarafından Tus-Serahs yolu üzerinde yaptırılmış olan ribât-ı Mahi'dir. Kervansaray 71X 72 m boyutlarındadır. Orta Asya ve İran'daki Türk devletlerinde 11. yy dan itibaren kervansaraylar yapımı hızlanmış ve çoğalmışlardır. Anadolu, Selçuklu hâkimiyetine girmesinin ardından XII. yüzyılın sonlarında milletlerarası ticaretin merkezi olmuştur. Ekonomi politikalarını ve fetihlerini milletlerarası ticaretin konumuna göre düzenleyen Selçuklu sultanları Anadolu'nun bir ucundan diğer ucuna, ana ticaret yollarından ara yollara kadar her alanda kervansaray yaptırmışlardır. Sultanlar ve devlet adamları tarafından inşa ettirilen bu vakıf yapılarında yolcular üç gün boyunca kervansaray kurucusunun misafiri sayılır ve ücret alınmazdı.

¹ Murat Saraç, Kervansaray, Kuşadası Envanteri, Kuşadası Belediyesi 2013, sayfa 68-70

Selçuklu kervansaraylarında sefer sırasında ordunun konakladığı, yabancı hükümdarların ağırlandığı ve bu yapıların gerektiğinde hapisane ve sığınak olarak da kullanıldığı bilinmektedir. Selçuklu kervansarayları, kesme taş kaplı ve destek kuleleriyle güçlendirilmiş yüksek duvarlarıyla bir kaleyi andırmaktadır. Bu yapılar, kervanların güvenliği kadar kervanlarla yolculuk yapan kişilerin her türlü ihtiyacını karşılayacak şekilde düzenlenmiştir. Barınma ve yemek imkânlarının yanı sıra hamam, mescit, eczahane ve gerektiğinde hekim, fakir yolculara bedava ayakkabı, hayvanlar için yem, nalbant, veteriner, araba tamiri gibi hizmetler sunulmuştur ve böylece Kervansaraylarda kalan kervanlar ve kişiler her türlü hizmetten ücret ödemediği yararlanırlardı. Anadolu Selçuklu kervansaraylarının çoğu, çevresinde çeşitli mekânların yer aldığı açık bir avlu ve bu avluya bakan hol bölümünden oluşmaktadır. Hol bölümü yolculara ve hayvanlarına ayrılmıştır. Pâye sıralarıyla neflere ayrılan, ortadaki dikey eksenin belirgin olduğu üç, beş ya da yedi nefli hol tonozlarla örtülmüş ve çok defa orta nefin merkezi küçük bir kubbe ile yükseltilmiştir. Avlunun iki yanında açık ve kapalı mekânlar, mescit, hamam gibi özel bölümler vardır.² Osmanlı döneminde genellikle yerleşim merkezlerinin ticaretle ilgili bölümlerinde ya da külliyelerin içinde kervansaraylara rastlanmaktadır. Osmanlı devlet politikası, menzilleri iskân etmek ve ıssız bölgeleri geliştirmek için menzil külliyelerinin yapımına önem vermiştir. Bu sebeple menzil külliyesi içindeki menzil kervansaraylarının ayrı bir yeri vardır. Osmanlı devri kervansaraylarının çoğu işlev olarak açık bir avlu ve kapalı bölümlerden oluşmaktadır. Kare ya da dikdörtgen biçiminde ve revaklı olan bu avlunun çevresindeki mekânlar çoğunlukla iki katlı olarak inşa edilmiştir. Yolcuların kaldığı bölümde peykeler ve ocaklar bulunmakta, avlunun çevresinde ahırlar, depolar, yönetim birimleri vb. yer almaktadır. Diyarbakır'da Deliller Hanı da denilen Hüsrev Paşa Kervansarayı (934/1527-28), İzmir Çeşme'deki kervansaray (934/1527-28), Edirne Rüstem Paşa Kervansarayı (XVI. yüzyıl ortası), Diyarbakır'da Hasan Paşa Hanı (982/1574-75), Manisa'da Kurşunlu Han (1001/1592-93), Erzurum'da Rüstem Paşa kervansarayı (1560'tan önce), Kuşadası'nda Öküz Mehmet Paşa Kervansarayı (1021/1612), Tokat'ta Taşhan (1626-1632), Safranbolu'da Cinci Hanı (XVII. yüzyıl ortası) gibi yapılar, bu plan şemasının çok çeşitli mimari tasarımlarda uygulandığını göstermektedir. Osmanlı mimarisinde Selçuklu kervansaraylarından farklı olarak kale görünümünden uzaklaşmış, yapının dışarıyla bağlantısı artmıştır. Kervansaray olarak tasarlanan, cephesinde dükkânların yer aldığı kervansaraylar Osmanlı devrine hastır. Kapalı çarşısı olmayan kentlerde genellikle kervansaray da adı verilen hanlar³ olurdu. Bu binaların kent dışında işlek yollar üzerinde olanları tüccarlar için güvenli geceleme bölgeleri idi. Sefer sırasında ise bu yerler askerlerin yerleştirildiği kışlalar olarak kullanılırdı. Kuşadası'ndaki Kurşunlu han bu amaçla yapılmıştır.

² Selçuklu Kervansarayları, Türkiye UNESCO dünya mirası listesi adayları, 2010

³ Şebnem Akalın, Kervansaray, TD Vakfı İslam Ansiklopedisi, yıl 2002, cilt 25, s 299-302

Ticaret malları bir yerden bir yere kervanlarla taşınırdı. Kervanlar genellikle develer ve atlardan oluşurdu. Develer yük taşımada kullanılırken atlarda yolcularda at sırtında daha rahat hareket ediyorlardı. Daha hızlı hareket etmek isteyen tüccarlar ise sadece atlardan oluşan kervanları tercih ederlerdi. Kervanın başında yolculuğa katılan tüccarların arasından seçilen bir kervanbaşı bulunurdu. Kervanın yola çıkış zamanını ve konaklama yerlerini kervanbaşı belirler, askeri ve idari görevliler karşısında yolcuları kervanbaşı temsil ederdi. Yolculuk esnasında beklenmedik olaylar ve masrafların doğurduğu sebeplerden dolayı zengin tüccarlar küçük grupları tercih ederler ve yolları iyi bilem mihmandarlar tutarlardı. İşlek ticaret yolları üzerinde güvenliğin sağlanması için Osmanlı hükümetince o yolların üzerindeki köylerin halkından oluşan yarı askeri korucular –derbentçiler-teşkilatı vardı. Kendi bölgelerinde bir kervan soyulursa zararı o bölgedeki derbentçiler öderdi. 17. yy da İran'dan Ege kıyı limanlarına ipek getiren kervanların sayıları artmıştı.⁴ Dağ Mahallesi Barbaros Hayrettin Paşa Bulvarı üzerinde bulunan Kuşadası Kervansarayı namı diğer Kurşunlu Hanı 1613 tarihinde sadrazam olan ve dönemin padişahının kızı ile evlendiğinden saraya damat olan Konevi ve Kulkıran lakaplarıyla' da tanınan Öküz Mehmet Paşa tarafından yaptırılan büyük külliye'nin bir parçasıdır. Öküz Mehmet Paşa, ilk sadaretinin sonunda Kuşadası kentini surlarla çevirerek hani hamam, cami, medrese, vb. yapılardan oluşan bir külliye inşa ettirmiştir. Sonradan Damat Mehmet Paşa adını alan Kurşunlu Han, bugün limana yakın hem ticari amaçla , hem de gerektiğinde savunma amacıyla kale olarak kullanılmak üzere inşa edilmiştir. Kale bir avlu çevresinde iki kat halinde sıralanmış mekanlar ve bu mekanların önünde yer alan revaklardan oluşmaktadır. Kervansaray küçük bir iç kale görünümündedir. İlk olarak kent surları sınırlarına, iki burç arasına, limandan çıkacak malların kontrol edilmesi amacıyla inşa edildiği bilinmektedir.

Kervansarayın mimari yapısı ve özellikleri⁵

Öküz Mehmet Paşa kervansarayı kare bir avlu çevresinde iki kat halinde sıralanmış mekanlar ve bu mekanların önünde yer alan revaklardan oluşur. İnşaat malzemesi olarak düzgün kesme taş, moloz taş, tuğla ve mermer kullanılan yapının dış cepheleri alt katta masif, üst katta ise pencerelerle hareketlendirilmiştir. Üst kat pencerelerin tamamı düşey dik dörtgen karakterli olup düz atkılı ve taş sövelidir. Yapıya giriş denize bakan kuzey cephe ile doğuya bakan çarşı cephesinde yer alan birer kapıyla sağlanmıştır. Kuzey cephedeki giriş mermer kaplamalı basık kemerli bir açıklık şeklinde olup, ikinci kat seviyesinde bir silme ile son bulur.

⁴ Müjgan Şavkay, Tarihi görünümleri ve belgeleriyle Kuşadası, Mayıs 2015

⁵ Prof. Dr. İnci Kuyulu Ersoy, Kuşadası Kervansarayının tarihlendirilmesi, geçmişten geleceğe Kuşadası sempozyumu , Kuşadası 2000 , s 179-185

Kapı girişinin üstünde kitabe boşluğu olmasına rağmen kitabesi kaybolmuştur. Avluya geçiş sivri beşik tonozlu bir koridorla sağlanmıştır. Bu koridorun doğu ve batı yanlarında yer alan dik dörtgen planlı mekanlar birer aynalı tonozla örtülüdür. Yapının alt katında, avlu çevresindeki revakların gerisinde 28 mekan bulunmaktadır. Bu mekanlar köşedekiler hariç , revaka birer kapı ve pencere ile açılmaktadır. Üstleri avluya dik uzanan sivri beşik tonozlarla örtülü bu mekanlarda birer ocak ile ikişer niş bulunmaktadır. Revaklar kare planlı ayaklar arasına ve ayaklardan duvarlara atılan birer kemerle desteklenmiş çapraz tonozlarla örtülmüştür. Revak kemerlerini taşıyan ayaklar kemer üzenği noktasına kadar düzgün kesme taşlarla, kemerler ise tuğla malzeme ile inşa edilmiştir. Yapının üst katına biri doğu, diğeri kuzey kanatta yer alan ve alttan biri tam diğeri yarım iki kemerle desteklenen tek kollu birer merdivenle ulaşılmaktadır. Üst kat plan açısından alt katla aynı kalmakla birlikte hana giriş üstlerine gelen mekanların eklenmesiyle 29 adet mekana sahiptir. Bu mekanların üstleri köşelerde ve giriş üstlerinde çapraz tonoz, diğelerinde ise beşik tonozla örtülüdür. Üst katta mazgal pencere sayısı alt kattan fazladır. Bugün yapının avlusunda güney kanada yakın kare planlı bir havuz bulunmaktadır ancak orijinalinde ortada altı şadırvan üstü mescit olduğunu biliyoruz. Bu durum 1964 yılında Vakıflar Bölge Müdürlüğünün restorasyon çalışmaları sırasında ortaya çıkarılmıştır. Evliya Çelebi Seyahatnamesinde 1671 yılında Kuşadası'nı anlatırken “..... ortasında bir abdest havuzu ve çeşmeleri ve fevkani küçük bir mescidi..... “ anlatımı ile bu durumu kesinleştirmektedir. Avlulu iki katlı bir yapı olan Kuşadası Kurşunlu hanı veya bugünkü adıyla kervansarayı dış görünüm açısından geleneksel Osmanlı şehir içi hanlarından farklı bir durum yansıtır. Bu farklılık, özellikle cephe üstlerinde yer alan dendanların varlığıyla kesinleşmektedir. Buda hanın kent surlarına bitişik inşa edilerek savunma işlemi gördüğünün kanıtıdır.

Kaynakça

Akalın, Ş. (2002, Cilt 25). Kervansaray. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, s. 299-302.

Ersoy, P. D. (2000). Kuşadası Kervansarayının tarihlendirilmesi. *Geçmişten geleceğe Kuşadası Sempozyumu* (s. 179-185). Kuşadası: Kuşadası Belediyesi, meta basım.

Saraç, M. (2013). *Kuşadası Kervansarayı, Kuşadası Envanteri*. Kuşadası: İntegra Proje Yönetimi.

Selçuklu Kervansarayları. (2010). *Türkiye UNESCO Dünya Miras Listesi adayları*. Ankara.

Şavkay, M. (2015). *Tarihi Görümü ve Belgeleriyle Kuşadası*. Kuşadası: Kanyılmaz Matbaacılık.